Tudi po Titu Tito?

Poskrbel je, da večnacionalna država ni razpadla, in potoval po svetu. Uradno ni nikoli obiskal Švice, a je bil z njo vseeno v dobrih odnosih – tako dobrih, da mu je švicarska vlada za 80. rojstni dan podarila luksuzno uro

TEKST **THOMAS BÜRGISSER**

V zahodno krilo švicarske vladne palače, v prostore zunanjega ministrstva, vsakih nekaj minut prispe telegram. V agenciji švicarskega letalskega prevoznika Swissair v Beogradu je eksplodirala bomba; demonstranti v jugoslovanski prestolnici so obkolili švicarsko veleposlaništvo; na beograjskem letališču je policija zasegla kurirsko pošiljko z diplomatsko pošto, namenjeno v Bern; švicarski turisti potrebujejo denar ali pomoč pri vrnitvi v domovino.

Piše se leto 1976. Telegrami so resnični, dogodki pa izmišljeni. Izmislilo si jih je glavno poveljstvo švicarske vlade za skupno obrambo, ki se je odločilo dvakrat po pol dneva preverjati pripravljenost posebnega štaba pri švicarskem zunanjem ministrstvu. Scenarij se glasi: 16. maja se avtokratski jugoslovanski predsednik in vodja partije Josip Broz, imenovan Tito, med državnim sprejemom, ki se ga udeležujejo tuji gostje, zgrudi. Že nekaj dni zatem se razmere v državi zaostrijo. V večjih mestih se vrstijo izgredi, izbruhnejo nasilni spopadi, v zakulisju potekajo boji za nasledstvo. Medtem skuša Sovjetska zveza vplivati na državo in zagotoviti njeno tesnejše sodelovanje z vzhodnim blokom v prihodnosti. Bolgarske enote se približujejo jugoslovanski meji, v sosednjo Madžarsko prispe poveljnik Varšavskega pakta. V Avstriji, na Švedskem, v Franciji in Zvezni republiki Nemčiji hrvaški izseljenci agitirajo proti jugoslovanskemu režimu. Poročajo o prvih smrtnih žrtvah v pouličnem nasilju. Nato v Beogradu in Zagrebu razglasijo obsedno stanje, vojska in policija zapreta meje. »Bo Moskva dopustila merjenje moči?« se s strahom sprašujejo analitiki na Zahodu. »Ali skuša Kremelj z izvajanjem silovitega pritiska zgolj doseči, da bi si privrženci Titove politike vsaj začasno morali deliti oblast s prosovjetsko usmerjenimi nasprotniki?«

V resnici je bilo na Balkanu takrat povsem mirno. Tito, sicer star že 84 let, se je zdel čil in zdrav. Osiveli maršal je imel vajeti očitno trdno v rokah. Le nekaj tednov pred tem se je švicarski veleposlanik Hansjörg Hess na tradicionalnem lovskem izletu za diplomate na lastne oči prepričal o »predsednikovi žilavosti in odpornosti«; mož je »kljubovalno kadil, pil in se živahno pogovarjal z gosti«. Tito, tako takrat Hess, je »telesno in duševno tako čil, da bo še dolgo lahko odločal o prihodnosti države«. Vendar pa je bilo zdravje »Starega« že nekaj časa predmet ugibanj. V Jugoslaviji in tudi drugod po svetu so se že pripravljali na obdobje po Titu. Vaja je verodostojno prikazala s tem povezano bojazen. »Gouverner, c'est prévoir« ali »Vladati pomeni predvidevati« je bilo že leta 1976 vodilo uslužbencev zunanjega ministrstva v Bernu.

A sprva si Jugoslavije brez Tita marsikdo ni mogel predstavljati. Le malokdo je tako zaznamoval socialistično večnacionalno državo na Balkanu kot on. Veljal je za »očeta vseh jugoslovanskih narodov in narodnosti«, saj je utemeljil nov začetek južnoslovanskega projekta. Prvi dolgoročnejši poskus združitve vseh južno- ali jugoslovanskih narodov v eni državi je bila Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev po prvi svetovni vojni. Pred tem je večji del poznejšega ozemlja Avstro-Ogrske obvladovalo Otomansko cesarstvo. Ko je leta 1892 Tito prišel na svet kot sedmi otrok v kmečki družini v Kumrovcu na meji med Slovenijo in Hrvaško, je ozemlje obeh sedanjih držav spadalo še pod habsburško monarhijo. Postal je ključavničar in leta 1910 vstopil v Socialistično stranko Hrvaške, v prvi svetovni vojni pa je služil v avstro-ogrski vojski in bil v njej podčastnik. Leta 1915 je v Karpatih na vzhodni fronti padel v rusko ujetništvo. V carstvu je doživel oktobrsko revolucijo, se vrnil v domovino – ta je bila tedaj že del Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev – in postal član prepovedane Komunistične partije Jugoslavije (KPJ).

Od leta 1934 je uporabljal ilegalno ime Tito. Poklicni revolucionar je živel v ilegali, v Jugoslaviji je večkrat prestajal zaporno kazen zaradi politične agitacije, pozneje je delal za Kominterno v Moskvi. V Parizu je novačil levičarske prostovoljce za mednarodno brigado, ki se je v španski državljan-

Foto: Bettmann, Getty Images

Tito in Richard Nixon

Tito in Fidel Castro

ski vojni borila proti fašističnemu režimu generala Francisca Franca. Po nekaterih govoricah naj bi bil tam soudeležen pri čistkah, s katerimi naj bi se bil Stalin znebil marksistov in anarhistov, ki so se v Španiji skupaj s komunisti borili za republiko. Vendar to ni edina siva lisa v življenjepisu Josipa Broza Tita. Niti kritičnim avtorjem, denimo zgodovinarju Jožetu Pirjevcu, doslej ni uspelo zapolniti vseh vrzeli v poročilih o zgodnjem obdobju njegovega delovanja, poluradni življenjepisi pa so jih namenoma zamegljevali. Pogosto mit o Titu zastira človeka, ki se skriva za njim.

Kakorkoli, temu obdobju je sledil bliskovit vzpon v partijski hierarhiji vse do položaja generalnega sekretarja KPJ, ki jo je začel leta 1937 preoblikovati v strumno vodeno kadrovsko stranko po stalinističnem zgledu. Partijsko linijo je Tito dosledno upošteval tudi takrat, ko se je Hitlerjeva Nemčija odločila za vojaško posredovanje v neubogljivi Kraljevini Jugoslaviji. Šestega aprila 1941 so enote nemškega vermahta z občutno premočjo državo napadle brez vojne napovedi. Jugoslovanska vojska je kapitulirala že po 11 dneh. Ozemlje poražene države so si razdelile Nemčija, Italija, Albanija, Bolgarija in Madžarska, na nekaterih območjih pa so oblast prevzeli vazali sil osi. Na Hrvaškem ter v Bosni in Hercegovini so fašistični ustaši s Hitlerjevo in Mussolinijevo podporo vzpostavili neke vrste »velikohrvaško« strahovlado. V Srbiji, vzhodnem delu Bosne in Črni gori so se okupacijskim silam po robu postavile rojalistične četniške enote, jugoslovanski komunisti pa so se na ukaz iz Moskve sprva potuhnili. Šele ko je Hitler 22. junija 1941 napadel še Sovjetsko zvezo, se je pod Titovim vodstvom oblikovala »Narodnoosvobodilna vojska«.

Preostanek zgodovine je pripoved, ki so jo v socialistični Jugoslaviji tisočkrat ponovili in olepšali: za partijske namene in spominske slovesnosti, v muzejih, vrtcih, šolah in na igriščih, v pesmih, strokovni literaturi in romanih. Tito je bil njihov véliki heroj. Maršal Tito, simbol odpora, genialni strateg in vodja enot, ki je partizane v požrtvovalnem boju proti okupacijskim silam in kolaborantom povedel v svetlo prihodnost. Po tej pripovedi sodeč se je vojaškim napadom okupatorjev, ustašev in srbskih nacionalistov četnikov postavila po robu le peščica razdrobljenih odporniških enot, iz katerih so Tito in njegovi privrženci v odročnih gozdovih in gorskih vaseh sestavili nadregionalno gibanje. Sprva so nasprotniku v gverilskih bojih zadajali posamične boleče udarce, že kmalu pa so lahko izpeljali tudi ofenzive in se preobrazili v edino resno vojaško grožnjo na jugovzhodnem boku celine.

Osrednja elementa te pripovedi sta bila »bratstvo in enotnost«, v duhu katerih so se v partizanskem boju združili predstavniki vseh jugoslovanskih narodov. Kosovskim Albancem, Bošnjakom, Črnogorcem, Hrvatom, Makedoncem, Srbom in Slovencem so priznali sorazmerni delež pri zmagi. V resnici pa se je druga svetovna vojna na razkosanem jugoslovanskem ozemlju kmalu sprevrgla v krvavo gverilsko bojevanje med številnimi notranjimi in zunanjimi akterji. Ti so se spopadali med sabo, pogosto pa so začasno tudi paktirali. Vsaka od v vojni udeleženih strani je zagrešila zločine nad prebivalstvom. Vendar pa se je vključujoča, internacionalistična vizija Titovih partizanov v nasprotju z ideologijami, v središču katerih je bil

» Osrednja elementa te pripovedi sta bila »bratstvo in enotnost«, v duhu katerih so se v partizanskem boju združili predstavniki vseh jugoslovanskih narodov. Kosovskim Albancem, Bošnjakom, Črnogorcem, Hrvatom, Makedoncem, Srbom in Slovencem so priznali sorazmerni delež pri zmagi. V resnici pa se je druga svetovna vojna na razkosanem jugoslovanskem ozemlju kmalu sprevrgla v krvavo gverilsko bojevanje med številnimi notranjimi in zunanjimi akterji.

Maršal Josip Broz Tito in Haile Selassie

etnično čist narod, kakršne so zagovarjali četniki, srbski in hrvaški fašisti ter okupacijske sile, izkazala za prednost. Posebno ustaška uničevalna politika brez primere, usmerjena proti srbskemu pravoslavnemu prebivalstvu, nasprotnikom režima, Judom in Romom, je številne prostovoljce pognala med komuniste. Ti so se sprva odpovedali retoriki razrednega boja. »Narodnoosvobodilni boj« so propagirali kot vsejugoslovanski domoljubni projekt.

Po vojni so partizanski mit prenašali tudi na mlade rodove in ga uporabili kot identifikacijski temelj. Partizanstvo je pomenilo požrtvovalnost in uporništvo, duh enotnosti, skrb za ranjene in za civilne žrtve. Ravno nasprotno je veljalo za podle vojne zločine okupacijskih sil in njihovih domačih pomagačev. V tej zgodbi ni bilo prostora za sive odtenke in razlikovanje. Glavni namen je bil legitimirati oblast Komunistične partije ter »bratstvo in enotnost« uporabiti za lepilo, ki bo povezalo v vojni razklano državo. »Pazite na bratstvo in enotnost kot na punčico svojega očesa,« so bile znamenite Titove besede, ki so sčasoma postale krilatica.

Partijski veljaki in filmski navdušenec Tito so poskrbeli, da so se njihova partizanska junaštva uprizarjala v razkošnih filmskih produkcijah, denimo v Bitki na Neretvi iz leta 1968 (film je bil leta 1970 nominiran za oskarja) ali Sutjeski leta 1973. Velikani jugoslovanskega filma so v njih zaigrali skupaj s tujimi zvezdniki, recimo Richardom Burtonom v vlogi Tita, Orsonom Wellesom, Curdom Jürgensom, Francom Nerom in Hardyjem Krügerjem. Dejansko je opoteča vojna sreča poskrbela za obilico dramatičnih trenutkov. Tako je na začetku leta 1944 Titovo življenje viselo na nitki. V nepričakovanem napadu padalcev nemškega SS-a na glavni štab v bližini Drvarja se je maršal izmazal le za las. Kot nalašč za film je bil tudi prizor, o katerem je Tito leta 1971 v rezidenci na Jadranu pripovedoval Burtonu in njegovi soprogi, hollywoodski divi Elisabeth Taylor, med izbiranjem igralcev za Sutjesko. Njegov nemški ovčar Luks, tako Tito, je v bitki prestregel usodni drobec bombe. Do leta 1945 je narodnoosvobodilni vojski z lastnimi močmi uspelo osvoboditi Jugoslavijo. Na pogorišču druge svetovne vojne je Tito postal živa legenda.

» *Jugoslovanski komunisti so na hitro onesposobili vsakršno opozicijo. Čeprav je šlo za šolski primer prevzema oblasti po moskovskem zgledu, se je že dlje nakazoval razdor med Titom in Stalinom. Po mnenju kremeljskega diktatorja je samozavestni jugoslovanski učenec z naraščajočimi ambicijami postal preveč drzen in nepredvidljiv. Junija 1948 je bila Jugoslavija uradno izključena iz »socialistične skupnosti narodov«.*

Sledil je krvavi obračun z resničnimi in domnevnimi kolaboranti in »narodnimi izdajalci«. Jugoslovanski komunisti so na hitro onesposobili vsakršno opozicijo. Čeprav je šlo za šolski primer prevzema oblasti po moskovskem zgledu, se je že dlje nakazoval razdor med Titom in Stalinom. Po mnenju kremeljskega diktatorja je samozavestni jugoslovanski učenec z naraščajočimi ambicijami postal preveč drzen in nepredvidljiv. Junija 1948 je bila Jugoslavija uradno izključena iz »socialistične skupnosti narodov«.

Na lepem se je država v obdobju bližajoče se hladne vojne znašla v popolni mednarodni osami. Toda v kriznih mesecih po sporu s Stalinom je Tito, takrat že predsednik vlade, v očeh številnih opazovalcev vnovič presegel samega sebe. Slovenski komunist Aleš Bebler, takratni tesni Titov sodelavec, je leta 1949 švicarskemu poslaniku doživeto orisal njegovo ravnanje v kočljivem obdobju spora: »Maršala smo tiste dni zalagali s telegrami, on pa se je v kopalkah sprehajal po brionski obali, ni se menil za naše razburjenje in je mirno dajal navodila, ki so bila edina pravilna.« Bebler je pri Titu opazil »neverjeten občutek za presojanje političnih razmer«.

Kot je v povojnem obdobju takratni dopisnik švicarskega dnevnika NZZ iz Jugoslavije naslovil knjigo, ki je zbudila pozornost mednarodne javnosti, je Tito po spopadu s Stalinom obveljal za »zmagovitega krivoverca«. Jugoslovanskemu vodstvu je v odziv na sovražne izbruhe iz Moskve uspelo ubrati »tretjo pot«. Država se je odprla kapitalistični tujini in jugoslovanska podjetja

Jovanka, Tito, Elizabeth Taylor in Richard Burton

Carlo Ponti, Sophia Loren, Jovanka in Tito

so odtlej poslovala na prostem trgu s svetovno konkurenco, a družba je kljub temu ostala socialistična. Da bi se oddaljila od sovjetskega planskega gospodarstva, je v proces odločanja vključila vse udeležene v proizvodnji. Izvoljeni predstavniki delavcev so, vsaj v teoriji, imeli veliko besede pri vodenju podjetja, sodelovali so pri odločanju o vsem od proizvodnega načrta do statuta, od naložb in upravljanja prihrankov do plačne politike in višine socialnih prispevkov. Vodstvo podjetja je moralo poročati samoupravnim organom in ti so ga lahko tudi odstavili.

Jugoslovansko »socialistično tržno gospodarstvo« je leta 1956 oziroma 1968 navdihnilo reformni gibanji na Madžarskem in Češkoslovaškem. Prav tako je model zbudil zanimanje pri socialnih demokratih in levici v Zahodni Nemčiji, Skandinaviji, pa tudi v ZDA. »Na splošno in glede na nedodelanost, pomanjkljivosti, napake in takšne in drugačne težave, značilne za ta jugoslovanski eksperiment, lahko rečemo, da gre vendarle za fascinanten eksperiment,« je zapisal takratni baselski profesor filozofije Arnold Künzli, ki je bil v šestdesetih letih novinar in je potoval po Jugoslaviji. Po njegovem mnenju je bila ta balkanska država »edini kraj na svetu, kjer se skušajo uskladiti socializem, svoboda in demokracija«. Ko je Künzli leta 1980 sodeloval pri pripravi novega programa Švicarske socialdemokratske stranke, je izkušnje z jugoslovanskim samoupravnim socializmom vpeljal v koncept tako imenovane gospodarske demokracije za Švico.

Zahodne sile – in nevtralna Švica – so Titovo odločitev za neodvisnost podpirale z radodarnimi posojili. Ko je izbruhnil spor z Moskvo, je v zaporih in kazenskih taboriščih tičalo več deset tisoč nasprotnikov režima, pritisk na oporečnike pa je postopoma popuščal. Jugoslovanska država je v jedru sicer ostala represivna, vendar je državljankam in državljanom v nekaterih obdobjih in na nekaterih področjih puščala svobodo, o kakršni so lahko v sovjetskem vzhodnem bloku le sanjali. Tako je bilo mogoče z jugoslovanskim potnim listom brez težav potovati na Zahod – bodisi v službo v tujino bodisi le po nakupih. »'Socializem s človeškim obrazom' – tukaj bolj ali manj dejstvo,« je leta 1969 pisalo v NZZ-ju.

Medtem se je heroj narodnoosvobodilnega boja Tito že prelevil v karizmatičnega predsednika, ki je ljubil monarhični blišč. Gizdalin in ženskar je izbral fevdalni življenjski slog, ker je bil kmečki sin in ključavničar, pa je deloval dobrohotno in ljudsko. »Z razkošjem in povsem neproletarskimi izdatki, ki si jih privošči Tito, se lahko strinjaš ali pa ne,« je leta 1972 v poročilu za Bern zapisal takratni švicarski veleposlanik v Beogradu, »ne gre pa prezreti, kako spretno zna maršal izrabljati svojo nečimrnost in nečimrnost svojih narodov ter prezir do skromnejšega načina življenja.« Nadalje je diplomat ugotavljal, da Tito »duševnost svojih podložnikov pozna bolje kot prenekateri izmed kritikov doma in v tujini«.

» Eno so bila posojila Zahoda, drugo je bil denar, ki so ga domov pošiljali gastarbajterji – številni iz Švice. Tako so si lahko udobje kmalu privoščili ne le partijski funkcionarji, temveč tudi številni drugi Jugoslovani in Jugoslovanke, več ljudi kot kjerkoli v Vzhodni Evropi. Kljub enopartijski vladavini in socialistični družbeni ureditvi se je država v šestdesetih letih še naprej liberalizirala in odpirala proti kapitalističnemu Zahodu.

Eno so bila posojila Zahoda, drugo je bil denar, ki so ga domov pošiljali gastarbajterji – številni iz Švice. Tako so si lahko udobje kmalu privoščili ne le partijski funkcionarji, temveč tudi številni drugi Jugoslovani in Jugoslovanke, več ljudi kot kjerkoli v Vzhodni Evropi. Kljub enopartijski vladavini in socialistični družbeni ureditvi se je država v šestdesetih letih še naprej liberalizirala in odpirala proti kapitalističnemu Zahodu. V obdobju deko-

Kraljica Elizabeta II., princesa Ana in Tito

Tito in grški kralj Paul z ženo

lonizacije so bili različni vidiki jugoslovanskega modela deležni zanimanja in odobravanja tudi v novih državah »tretjega sveta«. Leta 1956 je Tito na pogovore v rezidenco na Brionih povabil indijskega premiera Džavaharlala Nehruja in egiptovskega predsednika Gamala Abdela Naserja. Družilo jih je zanimanje za politiko, ki bi bila neodvisna od velesil ZDA in Sovjetske zveze. Septembra 1961 je na beograjski ustanovni konferenci Jugoslavija skupaj s 24 državami iz Azije, Afrike in Latinske Amerike ustanovila gibanje neuvrščenih.

Za Titovo Jugoslavijo je bilo članstvo v tem gibanju vedno jamstvo, da je varna pred Sovjetsko zvezo. Kljub temu je imelo gibanje, ki se je zavezalo boju proti imperializmu in kolonializmu, za zahodne opazovalce komunistični pridih. Poleg tega so bili neuvrščeni neenotna skupina. Nevtralnost ni isto kot »tako imenovana neuvrščenost«, kakor so pojasnjevali na švicarskem zunanjem ministrstvu v internem dokumentu, s katerim so utemeljili odločitev, da na sestanek voditeljev neuvrščenih držav ne bodo poslali opazovalca. Po njihovem mnenju naj bi bile »konference zaradi ostrih političnih nasprotij vse bolj zapletene in bi nas v prihodnje utegnile odvračati od tega, da bi merili naravnost v središče osjega gnezda.«

Ta zadržanost se je spremenila z naftno krizo leta 1973. V hipu so se industrijske države zavedele gospodarske odvisnosti od »tretjega sveta«, bogatega s surovinami. Tega so takrat skoraj v celoti sestavljale države članice gibanja neuvrščenih. Zanj se je začela zanimati celo najnevtralnejša med nevtralnimi državami. »Tehtni pomisleki, povezani z nevtralnostjo, izpuhtijo, brž ko so na kocki gmotni interesi,« je pravilno ugotovil neki švicarski uradnik.

Kar se tiče Tita, je ta z vodilno vlogo v gibanju neuvrščenih držav v mednarodnih odnosih dosegel veliko več, kot bi, če bi njegovi sogovorniki upoštevali le dejansko veljavo Jugoslavije, srednje velike evropske države v razvoju. Tito je zunanjo politiko obvladoval vse do smrti. Njegova diplomacija je bila razvejena po vsem svetu, obiskal je 72 držav. Skupaj z dolgoletno soprogo Jovanko in spremstvom se je z državniškim plovilom Galeb odpravljal na večmesečna diplomatska potovanja, na primer leta 1958/59 v Indonezijo, Burmo, Indijo, Cejlon, Etiopijo in Sudan, Sirijo in Egipt. Leta 1961 je sledilo potovanje po Afriki prek Gane, Toga, Liberije, Gvineje, Malija, Maroka, Tunizije in nazaj do Gamala Abdela Naserja v Egiptu. Kljub komičnosti takšnih nastopov na eksotičnih prizoriščih ne gre spregledati, kako pomembno je bilo negovanje Titovih osebnih omrežij za jugoslovanske zunanje zadeve. V Beli hiši se je sestal z ameriškimi predsedniki Johnom F. Kennedyjem, Richardom Nixonom, Geraldom Fordom in Jimmyjem Carterjem. Sočasno je ohranjal redne stike s sovjetskima partijskima voditeljema Nikito Hruščovom in Leonidom Brežnjevom.

Švica je bila ena izmed redkih evropskih držav, ki jih Tito – razen kratkega postanka na železniški postaji v Ženevi maja 1956 – ni nikoli obiskal. Švicarski zunanji minister Willy Spühler je bil edini član vlade, ki je dobil priložnost za sprejem pri maršalu – leta 1969 na lovskem posestvu Karađorđevo. Iz stikov s Švicarsko konfederacijo ni bilo mogoče iztržiti veliko mednarodnega ugleda. Kljub temu je imela nevtralna Švica z neuvrščeno večnacionalno državo na Balkanu izvrstne odnose. Socialistično federativno republiko Jugoslavijo je zanimalo predvsem, kako Švica rešuje vprašanje večjezičnosti. Švicarskega odposlanca je med uvodnim obiskom o avtonomnih pravicah kantonov in občin izpraševal sam Tito.

V okviru Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi ali pri vprašanju razorožavanja se je od leta 1970 med švicarskimi in jugoslovanskimi delegacijami razvilo konstruktivno sodelovanje. Že leta 1972 je švicarski diplomat Edouard Brunner, pozneje državni sekretar na zunanjem ministrstvu, zapisal, da imajo v Beogradu »izredno podobne poglede na evropska politična vprašanja kot mi«. Takšnega ujemanja mnenj o varnostno-političnih razmerah si za katerikoli drug komunistični režim na svetu ni bilo mogoče niti približno predstavljati.

Glavno gonilo odnosov med Švico in Jugoslavijo so bile kakopak močne gospodarske povezave. Že zgodaj so bile na jugoslovanskem trgu prisotne švicarske strojna in elektroindustrija ter živilska in kemijsko-farmacevtska panoga. Na podlagi teh stikov so od petdesetih let v Švico prihajali tudi prvi jugoslovanski delavci migranti; do konca hladne vojne je v državi prebivalo več kot 170 tisoč Jugoslovank in Jugoslovanov. Bal-

Tito in Nikita Hruščov

Tito in papež Pavel VI

kanska država je v velikem slogu kupovala švicarsko investicijsko blago in potrošne dobrine. Leta 1975 je delež izvoza v Jugoslavijo znašal skoraj dva odstotka celotnega švicarskega izvoza.

Za precejšen promet, ki ga je švicarska proizvodnja ur ustvarila s prodajo najdražjih izdelkov, je bil večidel odgovoren sam Tito. Samodržec je imel bogato zbirko švicarskih ur, ki jih je očitno uporabljal tudi za protokolarna darila za mednarodne pogajalske partnerje. Ko je leta 1972 praznoval 80. rojstni dan, se je švicarska vlada spozabila in maršalu podarila luksuzno kvarčno uro švicarske izdelave. Zvezna vlada je bila sicer pri obdarovanju tujih državnikov zadržana. Pred Titom je za rojstni dan obdarila le še papeža Janeza XXIII. in Pavla VI. ter kneza Franca Jožefa II. Lihtenštajnskega.

Bolj ko se je Tito staral, bolj osamljen je bil na čelu države. Nikoli ni imenoval naslednika. Če se je kdo že izkazal za obetavnega prestolonaslednika, je prej ali slej prišlo do razkola. Tesni sodelavci in vojni tovariši so se mu odtujili ali pa so drug za drugim umirali. Zadnja leta sta z ženo Jovanko, nekoč bleščečo prvo damo, ki ga je spremljala vsepovsod, preživela ločeno.

Kot je iz Beograda poročal veleposlanik Hansjörg Hess, je Tito 25. maja 1979 praznoval 87. rojstni dan »v najboljši formi«. Obredna množična prireditev, katere namen je bil ohranjanje Titovega kulta – k njej so sodile mednacionalna štafeta in zapletene telovadne koreografije na vojaškem stadionu v Beogradu –, je bila stalnica med jugoslovanskimi prazniki. »V snežno beli uniformi in z rdečkastimi lasmi je bil Tito videti odlično, užival je ob vzklikih množice in prosto odgovoril študentki, ki mu je kot zadnja v vsedržavni štafeti sporočila želje jugoslovanske mladine,« je opisoval švicarski veleposlanik.

Zdravje 87-letnika pa se je jeseni občutno poslabšalo. Po večtedenski agoniji je 4. maja 1980 popoldne v ljubljanskem kliničnem centru umrl zaradi arterijske tromboze v levi nogi. Čeprav so ljudje njegovo smrt pričakovali že dlje, je pretresla vso državo. V posebnem vlaku so truplo prepeljali v Beograd. Na stotisoče Jugoslovank in Jugoslovanov se je zbiralo na železniških postajah in ob progi, da bi ga pospremili na poslednjo pot. Ob krsti se je od njega v prestolnici poslovilo več kot pol milijona ljudi.

Na do takrat največji pogreb na svetu 8. maja 1980 so prispele delegacije iz 127 držav: kronane glave, predsedniki držav in predsedniki vlad, zunanji ministri in strankarski voditelji. Iz ZSSR je prišel Brežnjev, prišlo je tudi več voditeljev drugih držav vzhodnega bloka, ZDA je zastopal podpredsednik Walter Mondale. V žalno knjigo so se vpisali generalni sekretar Združenih narodov Kurt Waldheim, sever-

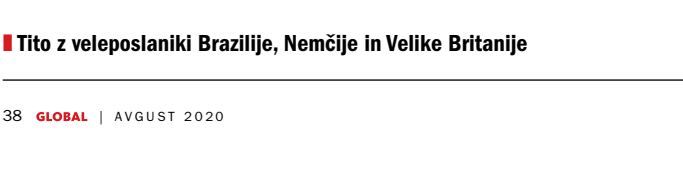

Tito z veleposlaniki Brazilije, Nemčije in Velike Britanije

Tito in Jovanka

Tito in Margaret Thatcher

Tito, Winston Churchill in Anthony Eden

Glavno gonilo odnosov med Švico in Jugoslavijo so bile kakopak močne gospodarske povezave. Že zgodaj so bile na jugoslovanskem trgu prisotne švicarske strojna in elektroindustrija ter živilska in kemijsko-farmacevtska panoga. Na podlagi teh stikov so od petdesetih let v Švico prihajali tudi prvi jugoslovanski delavci migranti; do konca hladne vojne je v državi prebivalo več kot 170 tisoč Jugoslovank in Jugoslovanov. Balkanska država je v velikem slogu kupovala švicarsko investicijsko blago in potrošne dobrine.

nokorejski diktator Kim Il Sung, predsednik zimbabvejske vlade Robert Mugabe in palestinski voditelj Jaser Arafat. Raznolikost predstavnikov povsem različnih, deloma sovražnih taborov, ki so se zbrali na Titovem pogrebu, je bila zavidanja vredna: zahodnonemški kancler Helmut Schmidt in predsednik Nemške demokratične republike Erich Honecker, turški predsednik Süleyman Demirel in kurdski vodja Abdullah Öcalan, britanska premierka Margaret Thatcher in veteran IRE Billy McKee.

Švicarsko vlado je na žalni slovesnosti zastopal zunanji minister Pierre Aubert. Tudi pri tem zvezna vlada ni ravnala v skladu z uveljavljeno prakso. Do takrat so bili uradni predstavniki švicarske vlade le petkrat navzoči pri pokopih tujih državnih voditeljev. Za trenutek je tako Titovo truplo s tečajev vrglo zakone hladne vojne tudi v švicarskih razsežnostih: poleg uradne delegacije sta v Beograd pripotovala še Jean Vincent, predstavnik švicarske Stranke dela, in Georges Degen, predstavnik levičarske Progresivne organizacije Švice.

Takrat so se vsi spraševali, kaj se bo v tem kritičnem trenutku zgodilo z Jugoslavijo. Drugače od napovedi iz scenarija glavnega poveljstva švicarske vlade za skupno obrambo iz leta 1976 so se razmere številnim opazovalcem zdele stabilne. »Imam vtis, da je država prestala travmo zaradi smrti maršala Tita,« je švicarski vladi ob ponovnem obisku Jugoslavije jeseni 1980 poročal Pierre Aubert. »Novo vodstvo se mirno in preudarno trudi dosegati cilje, ki jih je zastavil oče naroda, in tako ohranjati tradicijo.«

Tito z avstrijskim zunanjim ministrom

Tito in mrtvi južnoafriški nosorog

Tito počiva

V Aubertovem optimističnem mnenju je v prevodu zazvenela priljubljena partizanska »Druže Tito, mi ti se kunemo da sa tvoga puta ne skrenemo«. Ostala je pobožna želja, da bi bilo voditeljev lik mogoče uporabiti, da bi tudi po njegovem odhodu partija še naprej ostala na oblasti. Uradno geslo »Tudi po Titu – Tito« je simboliziralo nemoč njegovih naslednikov. Na čelu države so se odtlej vsako leto menjavali predsedniki jugoslovanskih republik – partije posameznih republik so tako ali tako že dlje delovale bolj ali manj samostojno. Vse opaznejši so bili tudi različni gospodarski interesi industrializiranih republik in regij na severu ter manj razvitih na jugu.

Razlike so se še poglabljale zaradi pretiranega zadolževanja. Veselo kreditiranje v Titovem času – neke vrste družbena blaginja na posodo – se je izkazalo za obremenjujočo hipoteko. Zaradi varčevanja, ki ga je narekoval Mednarodni denarni sklad, se je življenjska raven prebivalstva občutno znižala. Poleg tega so Jugoslavijo dohiteli strahovi iz preteklosti. Preizpraševati se je začelo desetletja dolgo diktiranje zgodovine od zgoraj, vsa ta leta negovani miti in tabuji iz vojnega časa so se razblinili. Samopašni hujskači, kot je bil Slobodan Milošević v Srbiji, so zlorabili nove, z nacionalizmom nabite zgodbe za svoje politične cilje. Leta 1990 so na Hrvaškem in v Sloveniji potekale prve svobodne volitve in na oblast so prišle domoljubne in separatistične stranke. Vendar pa drugače, kot so se bali na Zahodu, ZSSR ni mogla izkoristiti nestabilnih razmer v večnacionalni državi, da bi v njej znova vzpostavila Moskvi zvest režim, ki bi ubogal njene ukaze. Namesto tega se je zgodilo nekaj nepojmljivega: Sovjetska zveza je kmalu nato razpadla. Hladna vojna se je končala, s tem pa je izpuhtel tudi strateški pomen izjeme Jugoslavije; ta je v devetdesetih letih razpadla v krvavi vojni.

Če dandanes kdo poveličuje propadlo Jugoslavijo ali benti nad njo, pri tem skoraj nikoli ne gre brez Tita. Včasih vseprisotni portret je sicer že davno izginil iz javnega prostora, poimenovanje »Titova Jugoslavija«, ki označuje celotno obdobje, pa je ostalo. Pojugoslovanske družbe razdvaja še desetletja po smrti. To genialno prikazuje denimo film Želimirja Žilnika Tito drugič med Srbi. V njem leta 1994 igralec, oblečen v Tita, stopi med ljudi na beograjskih ulicah. Številni mimoidoči sprejmejo igrani prizor, odgovarjajo na vprašanja povratnika v maršalski uniformi in izrekajo mnenja – pobožno, s črnim humorjem ali zagrenjeno. »Ljudstvo ni nič več enotno,« na koncu ugotovi oživeli Tito.

Štirideset let po njegovi smrti v Bosni in Hercegovini, na Kosovu, na Hrvaškem, v Severni Makedoniji, Črni gori, Srbiji in Sloveniji še vedno potekajo analize in politične polemike. Tudi v Švici, kjer živi precej prebivalstva z območja nekdanje Jugoslavije, se je v marsikateri dnevni sobi razpravljalo o Titu. Družinske korenine približno pol milijona švicarskih prebivalcev segajo v nekdanjo Jugoslavijo in republike, ki so njene naslednice. Tako je borec za svobodo in despot Tito vsaj posredno vplival tudi na njihovo zgodovino.

NZZ Geschichte